

ХАРАКТЕРНІ РИСИ МИСТЕЦТВА ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE ART OF TRIPIL CULTURE

У статті розглядаються характерні риси мистецтва Трипільської культури. Розкривається періодизація Трипільської культури і наголошується на її причетності до хліборобського світу. Гончарство, ткацтво, обробка металу, епохальні винаходи у галузі різних технологій визначені як унікальні досягнення мідного віку. Робиться висновок про те, що у кожного народу на землі мистецтво тісно переплетене з релігійними віруваннями, побутом, традиціями, а також навколишньою природою. Розкрито технологію створення рельєфного орнаменту.

Розглядаються характерні ознаки триколірного розпису трипільській кераміці. Подано інформацію стосовно кераміки з поглибленими орнаментами у вигляді спіралей та трикутників. Наголошено на присутності в творах матеріальної культури Трипільської цивілізації символів інь-янь, що представляють собою прототипи понять, які в подальшому стали ключовими у давньокитайській філософії та медицині.

Відзначається глибокий символізм Трипільської культури та її укоріненість в сформовані упродовж тривалого часу традиції. Висловлюється думка про високий рівень трипільського гончарства, наводяться дані щодо процесу виготовлення посуду. Виняткову увагу приділено способам і послідовності створення рельєфного орнаменту. Розкривається сутність основного та допоміжних орнаментальних мотивів.

Окреслюється змістовна наповненість знаків-символів в орнаментуванні глиняного посуду. Висловлюється думка щодо знаків-символів як невід'ємну складову історії народу та його соціокультурного контексту. Обґрунтовується положення про сакрально-містичний характер розписів. Відзначається високий ступінь шанування жінки-матері як визначальна риса Трипільської культури.

Представлено тлумачення образу-символу змії як відображення глибокої мудрості й таємниці, а також посередника між світом земного та небесного. Наводяться дані стосовно мистецтва створення одягу та оздоблення житлових споруд трипільцями. Відзначається неабиякий вплив художньої спадщини Трипільської культури на подальшу еволюцію мистецтва та освіти.

Ключові слова: Трипільська культура, знаки-символи, сакральні знаки, знаки Сонця, дерева Життя, Води, Хреста.

The article explores the distinctive features of Trypillian culture art. It delves into the periodization of Trypillian culture, emphasizing its association with the agrarian world. Pottery, weaving, metalworking, and epochal innovations in various technologies are identified as unique achievements of the Copper Age. The conclusion is drawn that for every nation on Earth, art is closely intertwined with religious beliefs, daily life, traditions, and the surrounding nature. The technology of creating relief ornamentation is revealed.

Distinctive features of the tricolor painting on Trypillian ceramics are examined. Information regarding ceramics with deep ornaments in the form of spirals and triangles is provided. The presence of yin-yang symbols in the material culture of Trypillian civilization is emphasized, which represent prototypes of concepts that later became key in ancient Chinese philosophy and medicine.

The deep symbolism of Trypillian culture and its rootedness in traditions formed over a long period of time are noted. The opinion on the high level of Trypillian pottery is expressed, with data provided on the process of making pottery. Exceptional attention is given to the methods and sequence of creating relief ornamentation. The essence of primary and auxiliary ornamental motifs is disclosed.

The meaningful content of signs-symbols in the ornamentation of clay vessels is outlined. The view is expressed that signs-symbols are an integral part of the history of the nation and its socio-cultural context. The position on the sacral-mystical nature of the paintings is substantiated. High reverence for the woman-mother is noted as a defining feature of Trypillian culture.

The interpretation of the snake image-symbol as a reflection of deep wisdom and mysteries, as well as a mediator between the earthly and heavenly light, is presented. Data regarding the art of clothing creation and decoration of residential structures by the Trypillians is provided. The significant influence of the artistic heritage of Trypillian culture on the further evolution of art and is emphasized.

Key words: Trypil culture, signs-symbols, sacred signs, signs of the Sun, trees of Life, Water, Cross.

УДК 7 (091) «65»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/76.36>

Стрілець О.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри образотворчого мистецтва і методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Генесіран М.В.,
викладач кафедри образотворчого мистецтва і методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Трипільська культура існувала понад дві тисячі років тому на території України і була частиною хліборобського світу. Це з другої половини VI до першої чверті III тис. до Ісуса Христа. Датування трьох етапів трипільської культури: ранній – 3500–3000 р. до н.е., середній – 3000–2000 р. до н.е., пізній 2000–1700 р. до н.е. [6, с. 253].

Нова археологічна знахідка на території Кіровоградської області підтверджує, що трипільці у своїх містах будували величезні громадські споруди, розвивали систему ремесел та передавали знання від покоління до покоління через

систематизований розподіл праці. [5, с. 55]. Гончарство, ткацтво, обробка металу, епохальні винаходи у галузі різних технологій, колесо – все це є унікальним доробком мідного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед відомих науковців, які досліджували Трипільську культуру є: Ю.І. Сіцинський, В.Б. Антонович, Ч. Зборовський, В. Козловська, М. Макаренко, П. Курінний, М. Рудинський, С. Гамченко, М. Болтенко С. Магура, В. Петров, Н. Кордиш, В. Козловська, К. Коршак, М. Макаревич, Ю. Захарук, М. Макаревич, А. Добровольський, О. Лагодівська, В. Даниленко, Г. Бузян, Н. Бурдо, М. Відейко,

В. Хвойка, О. Дяченко, В. Петренко, Н. Скакун, М. Сохацький, Т. Ткачук, О. Якубенко та ін. Сьогодні проводяться міжнародні експедиції за участю археологів із Великої Британії, а саме: Дж. Чапман, Б. Гейдарська, з Німеччини: Й. Мюллер, К. Рассманн, Р. Улрау, Р. Хофманн та ін.

Мета статті: полягає в аналізі характерних рис мистецтва Трипільської культури, а також у дослідженні її періодизації та зв'язку з хліборобським світоглядом. Особлива увага приділяється дослідженню особливостей триколірного розпису на трипільській кераміці та символічному значенню, яке це мистецтво набувало у контексті триваліх культурних традицій.

Виклад основного матеріалу. У кожного народу на землі, мистецтво тісно переплетене з релігійними віруваннями, побутом, традиціями, а також навколишньою природою. Мистецтво Трипільської культури було глибоко символічним і мало надзвичайно глибокі традиції. Особливе місце належало трипільському гончарству, адже виготовлення посуду в найбільш високо розвинутих археологічних культурах перетворилося на ремесло. За дослідженням М. Відейко, трипільські майстри гончарства для створення сировини змішували кілька сортів глини а би покращити таку якість як пластичність. Тому з неї робили посуд навіть на гончарному крузі – він був тонкостінним і витримував високу температуру при опалюванні та був майстерно розфарбований білим, чорним, червоним та коричневим кольором. Такий глиняний посуд трипільців вважався бездоганним.

Науковці: Запаско Я.П., Голод І.В., Білик В.І. та ін. переконують в тому, що керамічний посуд 3500–3000 р. до н.е. трипільці покривали ангобою, по якому наносили орнамент відтисками нігтя, ямками, зрідка прокреслювали лініями і канелюрами, що постійно доповнювались відбитками гребінця, ямками. Рельєфний орнамент створювали у такий спосіб, як : защипами, дрібними напівсферичними наліпками, випуклинами-сосками, сплющеними виступами, іноді валиками. Врізані лінії на поверхні посудини трипільці часто заповнювали білою, а також червоною фарбою. Випалювали виріб на відкритому вогнищі, у печах та в спеціальних горнах. У 3000–2000 р. до н.е. характерним у трипільській кераміці був триколірний розпис, що виконувався червоною і чорною фарбами на жовтогарячому тлі. На розписі були зображені спіралі, горизонтально розміщені вісімки, меандри та прості геометричні візерунки. До основного орнаментального мотиву належить S-видна спіраль та стилізовані композиції, що зображають образ жінки, бика, а також змія, обличчя чи очі людини. У цей період виконували кераміку з поглибленими орнаментами у вигляді спіралей та трикутників. Зустрічаються миски та чаші із зображенням усередині солярного знака. Кераміка пізнього

етапу – 2000–1700 р. до н.е. має особливі зміни: зменшується виріб посуду з відмуленої глини, змінюються самі мотиви розпису, оздоба створюється заглибленим та шнурованим орнаментом. На зміну старим формам посуду з'являються округлотілі амфори з покритками, напівсферичні миски-чаші та інші форми [6, с. 254].

Як засвідчує Т. Ткачук, в орнаментуванні глиняного посуду трипільці не допускали випадковості, тут схеми утворювали знаки, зокрема, у вигляді свастики, або хрестів, які не були зображені самі по собі, а у вигляді комбінацій. Його особливістю була ритміка орнаменту та розпис знаками-символами, які уособлювали особливий світ трипільців за їхніми віруваннями і традиціями [12, с. 34].

Народи, що відзначаються давньою традицією сільського господарства, у своїй символіці використовували образи сонця, плодючої землі та колосся, які відображали їхні основні цінності та життєві пріоритети [7, с. 96]. Знаки-символи виступали невід'ємною складовою історії народу та його соціокультурного контексту.

У широкому розумінні термін «символи» відноситься до образів, що несуть в собі значущість, яка може бути інтерпретована різними способами. Ці образи формуються на основі сприйняття людиною навколишнього світу та мають глибокі зв'язки зі світоглядом та практичним досвідом. [1, с. 43].

При дослідженні науковцями творів матеріальної культури Трипільської цивілізації виявлено присутність символів інь-янь, що представляють собою прототипи понять, які в подальшому стали ключовими у давньокитайській філософії та медицині. Орнаментика ніколи не була простим естетичним зображенням, а скоріше відображенням світоглядних магічних принципів та тотемістичних культових вірувань [1, с. 47]. Особливу увагу на цьому аспекті приділяють В. Гольмстен, В. Даниленко та інші дослідники. Як було вище зазначено, символи та знаки, що використовувались трипільцями, є виявом їхньої духовності, світогляду, пов'язаного з культом сонця, та використанням тотемів. Носії даної культури досягли високого рівня економічного та духовного розвитку. Багато символів трипільської культури, які відображають їхнє світосприйняття, можна виявити в українській культурі. Трипільська культура виявляла усвідомлення Всесвіту як єдиного та неподільного, репрезентуючи його у своїх розписах у тривимірному вимірі. В їх візуалізації найвищим елементом було Небо, відображене у вигляді хвилястої лінії біля вінців посуду. Посідали нижче рівні Небесні Сили (такі як сонце, місяць, зірки та інші), які впливали на життєдайний коловорот природи. Ще нижче розташовувався Потоїбичний світ, представлений двома паралельними лініями. Такий спосіб сприйняття світу також був характерним для української народної творчості. Усі дослідники Трипільської

культури, серед яких Є. Кричевський, В. Даниленко, М. Відейко, В. Мисик, Т. Ткачук, узгоджуються у своїх оцінках оздоблення трипільського посуду, розглядаючи його як вияв сакрального чи магіко-сакрального характеру, який відповідав релігійним сонцепоклонницьким культам і ритуалам. Згідно з висновками М. Відейко, значна частина посуду, створеного у Трипільській цивілізації, була призначена саме для культових і жертвовних цілей. У гончарстві переважна більшість виготовленого посуду, такого як миски, горщики, глечики та кухлі, як за формою, так і за розписом, подібні до трипільського посуду. На трипільських глеках відображені три яруси світу, представлені через поділ сферичної композиції посудини (наприклад, кулястої макітри або глечика) на нижній, середній і верхній світи. Пізніші арійські назви цих ярусів збереглися в індійському тексті Рігведи: свах – верхнє небо із запасами води; бгувах – повітряний простір із сонцем, місяцем, зірками; бгух – земля, ґрунт [3, с. 56].

Знак-символ «Змія» – архетипний мотив, присутній у декоративному оформленні посуду з часів виникнення трипільської культури, його стилістичні та морфологічні характеристики змінюються, проте він лишається необхідною складовою композиції керамічного розпису [3, с. 43].

У багатьох культурах змія вважалася символом охорони життєвих джерел, безсмертя та духовного багатства. В міфології та казках, поширених в цих народах, змії часто зображалися як оберігачі дорогоцінних скарбів, прихованих у підземеллях. Відповідно до досліджень вчених, змія може інтерпретуватися як символ глибокої мудрості та непроникних таємниць. Як представник підземного світу, змія виступає як посередник між світом земного та небесного. У посуді раннього етапу культури Трипільля виявлено відомості про використання зміїної символіки у заглибленій орнаменталі. У цьому контексті зафіксовано два основних сюжети: спіралеподібні змії та пари змії, що рухаються назустріч із «S»-подібним або протилежним розташуванням. Відмічаючи, що зміїні орнаменти можна тлумачити як відтворення теми безмежного руху у просторі Космосу, в науковому контексті. Образ «змії» відіграє значну роль у виробництві орнаменту й культурній символіці. Ця сутність сполучається з особливим ставленням до води та дощу, які уявлялися як важливі елементи життєвого циклу для давніх аграрних цивілізацій. У кераміці Трипільської культури, змія виступає як один із ключових мотивів, що відтворюються. На посудинах, кришках до них, а також на стінках модельок жител, де часто зображували не поодиночі, а парами з дотичними головами, обернутими в протилежні боки, утворюючи спіраль, спостерігається зображення змії, що має значуще значення в формуванні трипільської спіралі. Ці парні зображення також присутні

на глиняних жертовниках. Солярні символи виявляються у вигляді кругів з шістьма радіальними променями, включаючи концентричні кільця та круги з хрестом у центрі. Люнарні знаки, натомість, представлені дугами, які розташовані у різних напрямках, що відтворюють фази місяця, включаючи півмісяці, що символізують Молодика і Старого місяця, а також півмісяці зі зворотніми «рогами», що вказують на сприятливу погоду в народних віруваннях. Особливу увагу привертають трипільська чаша з образами 12 місяців та тарілка із чотирма місяцями, що розміщені між променями рівнобічного хреста, що підтверджує календарний характер цих символів. Характерною рисою Трипільської культури була висока ступінь шанування жінки-матері. Зображення змії часто відтворювалися на татуваннях та статуетках, зокрема часто змії обгортали груди Великої Матері. Образ Великої Матері, відомої як берегиня роду, представляв собою один із основних священних символів трипільців. Він поширився найбільш широко і зустрічався у народних вишивках різноманітних текстильних виробів, таких як рушники та сорочки, із застосуванням геометричних орнаментів по всій території України. Додатково, на стегнах, боках та сідницях усіх трипільських фігурок спостерігаються діагональні та спіральні подряпини, які інтерпретуються як символи захисту родючості. Подібні «ієрогліфи» не лише використовувалися для прикрашання статуеток, але і наносилися на тіла справжніх жінок епохи Трипільської культури у вигляді татувань [3].

У науковій праці Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. «Трипільська культура. Спогади про золотий вік» описується про унікальну за збереженістю антропоморфну грушоподібну посудину знайдену в одному з жител поселення Тимкове. «В плані орнаментальна композиція хрестоподібна, динамічна, обертається в напрямку годинникової стрілки навкруги вінець. Домінуючим компонентом композиції виступають чотири пари змії. Чотири змії звисають з вінець, утворюючи в плані фігуру ромба, а з фронту – трикутник, в центрі якого розміщено видовжений овал або сегмент Голови цих змії розташовано нижче виступу. Ще чотири змії мають вигляд стрічки, яка утворює хрестоподібну в плані фігуру, їх голови розміщено понад виступом. Отже, кожен виступ оточений стилізованим зображенням змії із заштрихованих стрічок. Голови змії, які прямують одна одній назустріч, іноді ледь торкаються виступів, які вони оточують, зверху та знизу». Надзвичайно цікавим в описі орнаментики є те, що на «головах цих змії вільними від штрихування лишається по два кола – великі очі змії. Знизу зміїна композиція підкреслена кутовою заштрихованою стрічкою, яка при погляді з дна утворює ромб. По краю циліндричної донної частини грушоподібної посудини хрестоподібно розміщено чотири

групи із 12 вертикальних рисок кожна. Числовий код орнаментальної композиції на описаній вище антропоморфній посудині кратний 4. Чотири сегменти-овали розміщено навкруги вінець; чотири виступи оточують чотири пари змії, всього зміїних голів 8; кожна з восьми змії має по парі очей – кіл, всього кіл 16. Сегменти-овали можна вважати знаками-серпами, а кола – знаками повного Місяця, які надають змії місячну символіку» [1, с. 56].

У трипільській культурі були зображення рослинних знаків-символів, таких як деревце з піднятими вгору гілками, ялинка, колоски, а також абстрактні рисунки у формі квітки з шістьма або вісьма пелюстками навколо кола, або символічне дерево життя. Символ дерева відноситься до одного з найстійкіших та довговічних знаків, що існують. Вічнозелене Дерево Життя втілюється у трьох основних формах: стовбурі, верхів'ї і корені. Стовбур, відображає земне життя людей (Ява); крона дерева (гілки та листя) є уособленням духовного світу богів (Права), а корені дерева – символізують підземний, потойбічний світ (Нава).

Як і безліч важливих знаків-символів Трипілля, знак хреста також має глибокий зміст, що претендує на нове розуміння в контексті сучасного християнства. Науковці переконують, що початково хрест (або криж) інтерпретувався як символ життя, де вертикальна лінія відображала чоловіче, батьківське начало, а горизонтальна – жіноче, материнське, а їх сполучення утворювало третю силу – синівську, тобто сам хрест. Також хрест символізував сонце, небесний вогонь, світло та жертвовник, і відомий він з давніх часів у багатьох народів світу (у Європі, Індії, Єгипті). Одним з найважливіших значень цього символу є його асоціація з небесним вогнем [3].

Серед найбільш поширених трипільських символів дослідники виділяють символи Сонця і його кругової рух. Згідно з висловленням М. Відейко, що базується на дослідженнях Н. Бурдо з використанням декількох десятків цілих та реконструйованих посудин ранньотрипільської кераміки з поселень на півночі Одеської області, композиції одноручних знаків найчастіше склалися з елементів у формі круга, овалів з «променями» та відтінків спіралі. Напрямок руху композиції спостерігався зліва направо. Таким чином, утворювався орнамент, який науковці назвали «безперервним бігом сонця» і може бути тлумачений як відображення плинності часу [5].

Мистецтво створення одягу, який виготовляли трипільці зі шкіри та тканин, також мав особливе значення. За свідченням науковців, його прикрашали знаками-символами, які несли важливу роль у житті людини. Тканини, що використовувалися для виготовлення одягу, мали на собі візерунки, що символізували Сонце, воду, Землю та інші аспекти природи, і були різнокольоровими.

За свідченнями М. Відейко: «Одяг трипільці доповнювали численними прикрасами та знаками-символами, відомими за розкопками на пластинці. Це були різноманітні намиста створені з мідних, кам'яних, бурштинових, а також скляних намистин, з морських або річкових молюсків» [5, с. 55]. Цікавим було те, що нагрудні прикраси також виготовляли з кістки взятої з черепа бика. Для культових церемоній трипільці створювали спеціальний одяг – це були накідки, пов'язки для стегон.

Трипільська культура проявляла велику турботу щодо оздоблення своїх житлових споруд. Свідченням цього є активна діяльність їхніх представників у фарбуванні зовнішніх і внутрішніх стін будинків, використання орнаментів у художньому оформленні, а також виконання різьблення на дерев'яних елементах та виготовлення глиняних рельєфів.

Вплив мистецьких концепцій, що притаманні трипільській культурі, на подальші етапи розвитку мистецтва є помітним та значущим у наукових дослідженнях. Дослідники вважають, що деякі характерні елементи та техніки, виявлені у вишуканих вазах критської та егейської культур, мають коріння в традиціях та виробничому мистецтві, зокрема керамічному, трипільського населення.

Трипільська культура, відома своєю загадковою та високим рівнем розвитку серед світових культур прадавніх епох, відзначається складним орнаментом на керамічних посудинах, що викликає захоплення та є свідченням виняткового сприйняття світу та естетичних канонів. У цих орнаментах відображені обряди, пов'язані з аграрним та мисливським способом життя трипільців, а також їхні уявлення про космос та Всесвіт.

Населення, яке залишило пам'ятки трипільської культури, опанувало ремесло металообробки (ковальська обробка міді, термообробка, лиття) та гончарства (впровадили обертальний пристрій, двоярусні горни для випалювання глиняного посуду), будувало двоповерхові споруди, розвинули знакову систему, створили перший ткацький вертикальний верстат. І все це трипільці створили завдяки розуму, любові до постійної праці і особливого ставлення до природи, яку називали «Матір'ю».

Висновки. Сьогодні, мистецтво трипільської культури захоплює багатьох професійних митців, народних майстрів декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва, а також молоде покоління юних художників, педагогів, дизайнерів, вихованців художніх шкіл вивчати і досліджувати символи трипільської культури та використовувати їх у створенні унікальні мистецькі витвори.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Б 91 Трипільська культура. Спогади про золотий вік / Худож.-оформлювач І. В. Осипов, Харків: Фоліо, 2007. 415 с.

2. Бурдо Н. Б. Сакральний світ трипільської цивілізації. Київ: Наш Час, 2008.
3. Бунятян К. П., Мурзін В. Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. Том 1. Київ, 1998.
4. Бурдо Н. Б. Населення раннього етапу Трипільської культури межиріччя Дністра та Південного Бугу. Київ, 1993.
5. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. Київ : Наш час, 2008. 160 с.
6. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. Т. 2. / Запаско Я.П. (керівник авторського колективу), Голод І.В., Білик В.І., Кравченко Я.О., Лупій С.П., Любченко В.Ф., Мельник І.А., Чарновський О.О., Шмагалю Р.Т. Львів : Афіша. 2000. 400 с.
7. Енциклопедія Трипільської цивілізації. Київ, Укрполіграфмедіа, 2004, т. I-II.
8. Енциклопедія українознавства. У 10-х томах / Головний редактор В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк : Молоде життя, 1954–1989.
9. Захарук Ю. Пізній етап трипільської культури. Археологія Української РСР, т. I. Київ, 1971.
10. Магура С. С. Питання побуту на підставі залишків трипільської культури. Трипільська культура на Україні, 1926. Вип. 1.
11. Пастернак Я. Археологія України. Торонто, 1961.
12. Ткачук Т., Кочкін І. (2009). Етап VI–VII Трипільської культури у Верхньому Подністров'ї // Rocznik Przemyski. T. XLV. Przemyski. S. 15–40.